

Letopisețul Cantacuzinesc. Considerații contextuale Catacuzino Chronicle. Contextual considerations

OVIDIU PECICAN*

Abstract: The Cantacuzino s Chronicle appeared for serving the political needs of the boyards of the house, being written by a member of the smaller educated boyards serving that family. For understanding better how and why the text was conceived the reader has to take into account the ambitions of some of the members of the Cantacuzino fammily to become hospodar of Wallachia, the social movements of those years – related to the Frencg civil war from the middle of the XVIIth century and to the English Revolution and civil war – and the new way of thinking that made the smaller aristocracy of the country (state earli modern-type burocracy and mercenary soldiers).

Keywords: Cantacuzino, chronicle, uprising, history, Matei Basarab, Șerban Cantacuzino.

Letopisețele Cantacuzinilor

Cum au observat deja mai mulți istorici (Nicolae Iorga, P.P. Panaitescu ș.a.), *Letopisețul Cantacuzinesc* este o compilație istorică din Țara Românească a sfârșitului de secol al XVII-lea (alcătuit în forma sa actuală în preajma anului 1690¹ dar cu o continuare a narațiunii și îndată după 1700²), având autori

*Prof. univ. dr., Facultatea de Studii Europene, Universitatea Babeș-Balyai, email: pecolino999@yahoo.com.

¹ C. Grecescu și D. Simonescu, „Introducere”, în *Istoria Țării Românești. 1290–1690. Letopisețul Cantacuzinesc*, București, Ed. Academiei, 1960, p. XII: „... când s-a putut face redacția unitară a «Istoriei Țării Românești» până la ianuarie 1690”.

² D. Velciu, *Cronicarul Radu Popescu*, București, Ed. Minerva, 1987, p. 185: „Acest *Letopisețul cantacuzinesc*... s-a scris destul de târziu, de o persoană pe care memoria nu o mai ajută îndeajuns – «sluga bătrână»! –, poate sub o presiune de lucru care nu mai dădea răgaz pentru controlul tuturor amănuntelor. [...].... Se vede că editorii din 1960 aveau dreptate când datau chiar această

necunoscuți din tabăra boierească a Cantacuzinilor – dintre ei Stoica Ludescu a fost identificat cu cel care ar fi scris ultimul segment, cel mai recent³ – și fiind construită din diverse straturi textuale.

În prima parte a anilor 1970, continuând demersurile critice ale lui P.P. Panaitescu, Pavel Chihăia era deja de părere că *Letopisețul Cantacuzinesc* nu s-a configurat ca atare într-o singură fază, ci în două. De atunci încoace alți cercetători au făcut noi distincții referitoare la istoricul, natura și sursele acestei cronici, obținându-se o cunoaștere și mai detaliată a compilației scrise sub patronajul boierilor Cantacuzini.

Cum și de ce au ajuns însă membrii ramurii muntenesti ai clanului boieresc Cantacuzino să dispună scrierea unei cronici care să le reprezinte interesele partizane? Familie de origine greacă împământenită în mediul românesc, cu ramuri importante în ambele state românești extracarpătice, Cantacuzinii munteni au devenit puternici în a doua jumătate a sec. al XVII-lea, moment începând cu care și-au afirmat aspirații sociale și politice înalte.

Elaborarea unei cronici a țării nu la curte, unde o asemenea scriere era rezultatul firesc al unui interes politic de factură oficială, pus în slujba domnitorului și a dinastiei, ci și în mediile boierești, nu era, la sud de Carpați, o noutate absolută. Aici confruntările între pretendenții la funcția supremă în stat duseseră, încă din vremea urmașilor direcți ai lui Mircea cel Bătrân, în prima parte a sec. al XV-lea, la conturarea unor tabere boierești concurent aliniate în lupta pentru reprezentare dinastică. Totodată, orientările de politică externă, prin alianțe matrimoniale, dar și prin tratate vizând alierea politică și militară, au făcut ca proiectul unei supremații interne să fie, încă destul de devreme, sprijinit de către pretendenți sau domnitori aflați în scaun, nu doar cu pungi

parte a lucrării ca realizată «la câțiva ani după anul 1690, într-o perioadă mai liniștită a domniei lui Constantin Brâncoveanu». *Ibidem*, p. 118, autorul arată că *Letopisețul cantacuzinesc* mergea până în 1699: „«Cronica oficială» era constituită din *Letopisețul cantacuzinesc* până la moartea lui Șerban Cantacuzino, în continuare cu cronica brâncovenească a lui Radu Greceanu care – crede C. Giurescu – mergea până la 1713, penultimul an de domnie a lui Brâncoveanu. Nicolae Mavrocordat ar fi tăiat ultima parte a cronicii lui Greceanu, de la octombrie 1699 mai departe, cu accente directe împotriva Mavrocordaților, după care a alipit, în continuare, textul lui Radu Popescu”. În nota de la aceeași pagină 118, se precizează: „În realitate, «cronica oficială» se oprea atunci la oct./ombrie/ 1699, restul, așa-numita «Istorie de taină» din cronica lui Greceanu, până la 1713, net împotriva Cantacuzinilor, fiind eliminat de domnitorul Ștefan Cantacuzino, așa cum rezultă din ms. 112 al Acad. R.S.R., filiala Cluj, fond Blaj, realizat înainte de 1716 (conține pecetea inelară a acestui domn pe fiecare pagină); vezi Radu Greceanu, ed. Aurora Ilieș, „Introducere”, p. 18–20 și 30”. Rezultă că textul continuării a fost notat după 1699.

³ Ștefan Andreescu, *Istoria românilor: cronicari, misionari, ctitori (sec. XV-XVII)*, ed. a II-a, Cluj-Napoca, 2007, p. 83: „... această paternitate nu-i poate fi atribuită [lui Stoica Ludescu – n. O.P.] decât pentru secțiunea din textul letopisețului [Cantacuzinesc] ce începe cu înscăunarea lui Mihnea III Radu”.

cu galbeni și cu oști menite să le câștige cu arma în mână poziția dorită, ci și cu instrumentele scrisului istoric. Rezultatul a fost o serie de produse istoriografice partizane, pledând când în favoarea unei opțiuni, când a alteia.

Până în a doua jumătate a sec. al XVII-lea însă cronicile facțiunilor concurente exprimau punctele de vedere divergente asupra trecutului caracteristice beizadelelor, fiilor de domnitori din ramurile aflate în competiție ale dinastiei, nu ale boierilor fără rădăcini dinastice. În acest sens, deci, *Letopiseșul Cantacuzinesc*, ca și *Cronica Bălenilor* au reprezentat o inovație, căci acum se vorbea nu în numele domnitorilor, ci în acela al unor partide boierești puternice, semnificative, dar nu de descendență basarabă directă. În cazul Cantacuzinilor se afirma descendența lor pe linie maternă din Radu Șerban, tot așa cum prin tată ei proveneau dintr-o familie imperială bizantină. Cu toate acestea însă, marca onomastică grecească a fost mai puternică decât dorința de a trece drept urmași ai domnitorului țării de la începutul sec. al XVII-lea, socotindu-se pesemne că a marca ascendența bizantină însemna o afirmare puternică și instantanee a dreptei credințe ortodoxe și a continuității imperiale (semn al „Bizanțului după Bizanț” teoretizat și ilustrat de N. Iorga). Să patroneze, odată atinsă o anumită cotă a puterii lor politice în stat, scrierea unei cronici în cadrul căreia interesele lor să fie tacit exprimate prin surprinderea în desfășurarea cronologică a meritelor membrilor familiei lor era deci în acord cu interesele urmărite de Cantacuzini; o cutezanță ce reflecta o ambiție pe măsură.

Textul elaborat în tabăra boierilor Cantacuzini a cunoscut, după Pavel Chihaia, o primă redactare prin 1665–1670, în timpul lui Radu Leon (1664–1669), domn care s-a sprijinit mai ales pe clientela lui levantină, nu pe boierimea autohtonă. (Nu este de mirare că, deși scris în slujba unor boieri de origine greacă, de-acum românizați, căci mama fiilor postelnicului Constantin Cantacuzino era româncă și fiică de domnitor, *Letopiseșul Cantacuzinesc* conceput acum este presărat cu accente antigrecești și antiturcești.) În viziunea aceluiași istoric, și în conformitate cu o teză formulată de Liviu Onu⁴, autograful din 20 septembrie 1658 al lui Stoica Ludescu de pe scoarța *Cuvântărilor* lui Ioan Hrisostomul permite atribuirea primei versiuni a *Letopiseșului Cantacuzinesc* acestui familiar al casei cantacuzine. Începând cu domnia lui Mihnea al III-lea, el a narat evenimente la care a fost martor și părtaș. Ludescu a modificat deci cronica mateină completată de un anonim din timpul lui Constantin Șerban (versiunea din 1660) – cum, de altfel, a făcut, într-un mod propriu, și anonimul *Cronicii Bălenilor* –, adăugându-i la început legenda despre descălecatul lui Negru Vodă și legenda Basarabilor, crede Pavel Chihaia. Tot el a modificat și intervalul anilor 1658–1660 din aceeași

⁴ Liviu Onu, vezi *România literară*, V, 1972, nr. 17, p. 31. Idem, „Date noi cu privire la Stoica Ludescu. Din nou problema paternității *Letopiseșului Cantacuzinesc*”, în *Limba Română*, an. XXI, 1972, 1, pp. 17–26.

variantă a cronicii dinainte⁵. Dacă până la 1660 evenimentele importante sunt aceleași, în *Letopisețul Cantacuzinesc* și în *Cronica Bălenilor*, „Adaosurile lui Stoica Ludescu pentru intervalul 1658–1660 sunt... în primul rând cele care privesc activitatea postelnicului Constantin Cantacuzino”⁶.

Odată cu Grigore I Ghica (1 septembrie 1660 – după 27 noiembrie 1664 și februarie 1672 – noiembrie 1673), antecesorul direct al lui Radu Leon și inițial protejat al marelui postelnic Constantin Cantacuzino (1598 – decembrie 1663), Cantacuzinii au cunoscut, prin liderul clanului, postelnicul Constantin, apogeul puterii lor de până atunci. Curând însă sorții favorabili acestui mare boier s-au schimbat. Postelnicul ajunsese prea influent⁷. El putea contribui hotărâtor la numirea unui domnitor pe tronul Țării Românești, iar cuvântul lui conta și în stabilirea conduitei politice a acestuia. Tocmai o asemenea influență îl făcea însă vulnerabil pe cantacuzin, văzut, datorită ei, ca un concurent la putere, și de aici i s-a tras și moartea prin strangulare, în trapeza mănăstirii Mărgineni, survenită în urma uneltirilor inamicilor lui interni (Stroe Leurdeanu ș.a.) și a persuadării convingătoare de către aceștia a domnitorului, pus să ia măsuri radicale.

După cum relatează *Cronica Bălenilor*, lucrurile s-au petrecut după cum urmează: „Deci, daca au trecut 2 ani ai domniei lui Grigorie-vodă, făcut-au împăratul sultan Mehmet gătire mare dă oaste, și au trimis pă Chipriuliul viziriul, cu oști multe turcești și tătarăști asupra Țărâi Ungurești dă Sus, ca să o supuie, neavând stăpân pă nimeni, de vrème că Racoț-craiul, care o stăpânise, perise. Chimin Ianoș, care în urma lui vrea să o urmăze, încă au dat sfârșăt... Și au poruncit lui Grigorie-vodă den Țara Rumânească și Dabijăi-vodă den Țara Moldovii de au mersu și ei cu oștile lor pen Ardeal, împreună cu tătarăi. Atuncea cetatea Uivarul o au luat, chiemând și pe Apafi-craiul la oaste viziriul, de s-au

⁵ Pavel Chihaia, *Opera omnia VII: Învățăături și mituri în Țara Românească*, Constanța, Ed. Ex Ponto, 2010, p. 229, n. 34.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Mikes Kálmán nota, în Iași, la 1 iunie 1655, că „Voievodul [Constantin Șerban – n. O.P.] deloc nu se poate încrede în statornicia postelnicului Constantin [Cantacuzino]; când va fi de față cu Măria Ta, va vorbi chiar cu Măria Ta despre el”. Postelnicul era perceput ca ins influent și periculos, pentru că nestatornic, atât de voievodul Țării Românești, aflat în impas datorită răscaloale slujitorilor, cât și de nobilul transilvănean trimis de Gheorghe Rákóczy al II-lea să ajute la restaurarea situației din Țara Românească (*Călători străini despre țările române*, pp. 516–517). Boros János, comandantul oastei transilvănene venite în ajutorul aceluiași domnitor, scria din Târgoviște, în 15 iulie 1655, consemnând marea foamete din sudul Carpaților în acel moment și menționându-l pe postelnic într-o altă tonalitate, compasivă: „Văd... că atât postelnicul Constantin [Cantacuzino – n. O.P.], cât și alți boieri zău că flămânzesc, căci nici ei nu au niciun fel de pâine, decât cea adusă din Brașov...” (*Ibidem*, p. 526).

Dacă din prima știre rezultă suspiciunea cu care era privit postelnicul în tabăra suporterilor lui Constantin Șerban, din cea de a doua transpare locul de prim ordin pe care îl ocupa între boierii munteni (Boros îl dă numai pe el cu numele, ceilalți fiind menționați generic).

împreună cu turcii. Galgoșul și alte multe locuri au luat în anul acela, și s-au întors cu pace toți la țările lor.

Acolo în oastea lui Grigorie-vodă, cum zic unii, s-au făcut nește amestecături [= intrigi – *n. O.P.*], adică Șarban logofăt, feciorul lui Costandin postelnic Cantacozino, și oarecare den frații lui ce era acolo, și Mareș, și Crețulescul, să fie umblat între căpitani și între slujitori, de îndemna să meargă să părăscă pă Grigorie-vodă la viziriul, de făcătoriu de rău, de hain și de altele, și pă urmă să ceară domnu la viziriul pă Șarban logofăt; care, dânu om în om mergând vorba, au ajunsu și la domnu. Decii, auzind, să păziia în taină, până ș-au luat zioa bună de la viziriul să vie în țară, și, la un loc conăcind pentru odihna namiezii, au poruncit lui Ghiorghiță moldoveanul, care era vâtaf de aprozi, să aducă pă acei boiari ce umblase să facă vicleșug; și-i aduse înaintea lui, și începu a-i muștra, pentru căci fac așa, de au vrut să-l ficlenească, și să-l părăscă la viziriul: «Ce rău le-au făcut? Au nu i-au boierit cu mari boierii, au nu i-au miluit cu mile mari?» Care anume, le spunea. Iar Mareș, fiind mai slovesnic, și mai îndrăzneț, răspunse că nu sunt vinovați nimic.

Grigorie-vodă scoase vadnicii de față, căpitanii carii vorbise cu ei, într-o care era și Alixandru, fecior Ghiormii banul, și începură a zice: «Așa, doamne, ne-au zis să mergem să te pârăm la viziriul, și să puie pă Șarban logofăt domnu». Iar Mareș răspunse: «Doamne, acest Alixandru în zilele Mihnii-vodă fiind postelnic mare, pe gura lui multă boierime s-au omorât, nefiind vinovați nimic; acum iar s-au apucat de acéia; ci, de-l vei asculta măria-ta, fă cu noi ce vei vrea, și va da seama înaintea lui Dumnezeu, iar noi nu suntem vinovați». Și dentr-acel ceas i-au dat Grigorie-vodă în seama vâtafului de aprozi și cu alți slujitori, de i-au adus tot în pază până aicea în țară. Lângă acestea, și de la țară venise pâră, de la Stroe vornicul și de la Dumitrașco vistierul Cantacozino, care era lăsați dă domnu caimacani purtători dă grijă, pârând pe Costandin postelnicul Cantacozino, că umblă pe marginea turcească, oamenii lui hulind numele domnului, de rău și de hain, și pă oamenii țărâi îi zăticnește, de nu-i lasă să-și dea dăjdile împărătești, și cum că să laudă, că el au popit pă Grigorie-vodă, el îl va dăspopi — și ca acestea altele multe. Deci acéste doao pricini: una den tabără, alta den țară, înțelegându-se, ațâțară pă Grigorie-vodă cu mare mânie asupra casii lui Costandin postelnicul. Și, după ce au intrat în țară, și înțelegând Costandin postelnicul de venirea domnului și dă oprirea feciorilor, au alergat înainte tocma cătră Craiova, și, mergând să să împreune cu domnul, l-au priimit de s-au împreună, dar i-au arătat un chip foarte posomorât și, vorbind cam alătura cu calea, i-au ponosluit pentru feciorii lui, că sunt răi și ficleni, și cum că au îndemnat pă căpitani și pă slujitori să-l părăscă la viziriul, și să rădice pă fie-său Șarban domnu. Ca acestea auzind Costandin postelnicul, tăgăduia că nu va fi acéia, ci vor fi pâri mincinoase, să nu le crează măria-sa. Ca cu de acestea

au ieșit afară Costandin postelnicul, iar Grigorie-vodă viind la scaun, pe ceilalți boieri i-au slobozit, iar pă Șarban logofătul l-au tăiat la nas dă o parte, pentru căci să numise să fie domnu; iar pă tată-său, Costandin postelnicul au trimis pă căpitanul de la Ungurei cu dorobanți, și l-au luat noaptea, și l-au dus la mănăstirea Sneagovului. Acolo nu l-au zăbovit, ci i-au poruncit de s-au cuminecat, și l-au dus în trapezare, și, de stâlpul cel mare legându-l, l-au sugrumat. Deci, făcând știință jupânésii și coconilor, au venit cu voia domnului de l-au rădicat de acolo, și l-au dus la Mărgineni de l-au îngropat”⁸.

Istoricii sunt de părere că, alături de întâmpinarea fățișă, în termeni legali, încercată atunci, unul dintre răspunsurile⁹ celor cinci fii ai postelnicului – care erau și copii ai fiicei domnitorului Radu Șerban – la asasinatul politic ordonat de domnitorul Grigore I Ghica a fost tocmai conceperea, în anturajul lor, a primei forme a *Letopiseșului Cantacuzinesc*. Faptul lasă să se întrezărească importanța politică, de instrument ideologic și de influențare a opiniei publice, pe care cronica a avut-o. Produs cultural și de erudiție, în principiu, letopiseșul trebuia să fie o narațiune justificativă, legitimantă, o unealtă care să servească ascensiunea socială a Cantacuzinilor, să restaureze adevărul lor pe seama răposatului postelnic și să argumenteze persuasiv și indirect o anumită opțiune politică a partidei boierilor cantacuzinești.

La originile compilației executate în ambianța curții boierești cantacuzine s-ar afla, deci, dintr-un punct de vedere etic, o dorință încă neîmplinită de dreptate. Scrierea unei istorii ca... răzbunare, conceperea unei cronici ca instrument de restaurare a unui adevăr privat, în care cei interesați credeau,

⁸ „Cronica Bălenilor”, în Dan Horia Mazilu (ed.), *Cronicari munteni*, București, Ed. Fundației Naționale pentru Știință și Artă & Ed. Univers Enciclopedic, 2004, pp. 353–355.

⁹ *Ibidem*, p. 362–363 relatează și demersul legal pentru obținerea condamnării adversarului denunțător pe care l-au întreprins fiii postelnicului: „Iar feciorii lui Costandin postelnicul Cantacozino: Șarban spătarul, Costandin postelnicul, Mihai postelnicul, Matei cuparul și Iordache, găsiră vrême să caute moartea tătine-său, den cine au fost, și închiseră pă Stroe vornecul Leurdeanul, vinuind că el au fost pricina de l-au omorât. Și l-au scos la divan. El tăgăduia că nu știe de acelea nimic; iar feciorii lui Costandin postelnicul scoaseră nește răvășale, zicând că sunt ale lui, care-i scriia lui Grigorie-vodă. Și, fiind Costandin stolnicul în părțile Apusului, despre nemți, și la Vineția, și pentr-alte locuri, zicea să să fi împreunat cu Gligorie-vodă, și având vorbă pentru moartea tătine-său, să-i fie arătat acele răvășale. Ci unii zicea că le-au dat Gligorie-vodă, alții zicea că izvod au dat după acelea, alții într-alt chip zicea; iar noi am văzut nește răvășale, care după ce l-au închis pă Stroe vornicul iar în pușcărie, și i-au făcut judecată dă moarte, și l-au pus într-un car cu 2 boi, numai cu antiriul și cu nădragii, și au pus nește priviț la car, și i-au spânzurat răvășalile acelea (ale cui vor fi fost, Dumnezeu știe), și așa cu acea pompă l-au trecut pen târgu, și l-au dus la mănăstirea Sneagovului, dar nu l-au omorât, ci fără voie l-au călugărit; că au și strigat: «Doamne, Doamne, fără voie îmi iaste». Și când să-i puie numele: Silivestru, iar el zicea: «Nu Silevestru, ci Mahmet». Într-acest [chip] fu călugăriia lui Stroe vornecul.”

era o procedură notorie încă din timpurile mai vechi. O relatare despre propria istorie – de fapt, o istorie a expedițiilor sale exotice – a scris și Marco Polo, pe când se afla în închisoarea genovezilor. Dar el urma modelul deja celebru al lui Boethius, care și-a alcătuit tratatul *De consolatione philosophiae* tot în temniță, cu puțin timp înainte de a fi executat. Firește însă că imboldul moral și, totodată, romantic pentru o restaurare în posteritatea postelnicului a balanței adevărului nu epuizează factorii care au prezidat apariția *Letopiseșului Cantacuzinesc*, chiar dacă nici acest argument – important în sistemul de reprezentări al boierimii românești din sec. al XVII-lea nu trebuie subestimat (restabilirea onorabilității puse în cauză și sancționate prin execuție capitală, la vremea ei).

Răscoalele slujitorilor

Lucrurile se cuvin situate însă mai în adânc în epoca apariției cronicii, o vreme de profunde tulburări și de metamorfoze sociale și politice care a prefăcut levantinizarea profundă a vieții publice românești și căderea sub autoritatea domnitorilor-funcționari otomani recrutați din clientela greacă a Constantinopolului, din cartierul Fanar.

Mai era ceva care trebuie să fi contribuit la conceperea primei forme a cronicii țării elaborate de către unul dintre scribii aflați în anturajul Cantacuzinilor. Este vorba despre un factor mult mai intim întrețesut în ițele societății românești a timpului și, aparent, mai difuz, depășind cadrele unei răfuiei între boieri și domnie sau între două partide boierești; un proces social major, care a presupus o modificare a structurii societale în Țara Românească la jumătatea sec. al XVII-lea și pe urmă. Pe un plan, acest proces – despre care au scris pagini semnificative Gh.I. Brătianu și Alexandru V. Boldur¹⁰ – a însemnat înlocuirea domniei autoritare prezidate de bunul plac al celui de pe tron prin guvernarea caracteristică regimului de stări. În cadrul acesteia din urmă, participarea la viața politică și la decizie, în anumite cazuri, de mare importanță, a tuturor categoriilor sociale sau măcar a stărilor prezente în mod tradițional în avanscenă a înlocuit mai vechiul monopol politic al înaltei boierimi și al clerului înalt.

Diversificarea funcțiilor statului a condus, în sec. al XVII-lea, la o afirmare în viața publică a slujbașilor – militari și civili – ai statului: a slujitorilor. Totodată, însă, acest fir evolutiv a cuprins, înainte de toate, o anumită dinamică în interiorul clasei boierești care, odată cu pătrunderea țării în sfera de autoritate a turcocrăției și cu progresiva implicare a sultanilor în politica dunăreană, s-a

¹⁰ Gh. I. Brătianu, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în principatele române*, București, Ed. Enciclopedică, 1995; Idem, *Adunările de stări în Europa și în țările române în evul mediu*, București, Ed. Enciclopedică, 1996; Alexandru V. Boldur, *Adunările de stări sociale în istoria Moldovei și a Țării Românești. Sfatul Mare de Obște*, București, Ed. Albatros, 2001.

precizat ca treptată concurență a boierilor greci și balcanici sosiți în suita câte unui domnitor sau a altuia la adresa boierilor „de țară”, a celor autohtoni.

Întrucât aceste evenimente s-au reflectat, într-un fel sau altul, direct și/ sau indirect în *Letopisețul Cantacuzinesc*, o succintă trecere în revistă a dinamicii social-politice a slujitorimii pare oportună în contextul discuției purtate aici. Începând mai accentuat cu sec. al XVII-lea, treptata schimbare din societatea Țării Românești a culminat cu răbufnirea din ultimul an al domniei lui Matei Basarab și mai pe urmă, cu continuarea din timpul lui Constantin Șerban. Ea a răsturnat relativa stabilitate internă și ordinea de până atunci a statului, luând forma unei amenințătoare schimbări sociale pentru regimul politic dinainte, punând funcționarea acestuia în pericol și, în cele din urmă, afectându-i unul dintre temeiuri, puterea militară. Numit de istorici răscoala slujitorilor sau a seimenilor¹¹, desemnat de N. Iorga într-un loc „anarhie a pretorienilor”¹², socotit de Pavel Chihaia „vijelioasa răscoală a seimenilor”¹³, acest fenomen de revoltă și de ridicare la luptă a unora dintre categoriile libere asimilabile unei mici boierimi „de robă”, pentru că aflate în slujba ostășească și civilă a statului – români și mercenari sârbi și arbănași (albanezi) – a echivalat cu o tentativă de înnoire și de parțială schimbare a sistemului social feudal.

Tendința aceasta a cunoscut în întreaga primă jumătate a sec. al XVII-lea manifestări mai mult sau mai puțin concludente, dar grăitoare. Cu o bună cunoaștere a evoluțiilor din societatea românească a timpului său, Alexandru Iliăș (1616–1618) i-a ridicat primul la luptă pe slujitori împotriva boierilor. Ei s-au revoltat de două ori și în timpul lui Alexandru Coconul (1623–1627): întâi călărașii de la Mănești, Gherghița, Ploiești și Roșii de Vede, ulterior dincolo de Olt, unde revoltații au avut chiar un pretendent propriu (Paisie). De ce recunoaștere beneficiau deja noile categorii afirmate în cadrul statului s-a putut vedea deja în timpul voievodului Leon Tomșa (1629–1632), când el a convocat Sfatul mare de obște în 23 iulie/2 august 1631 din care, pe lângă sfetnicii lui permanenți, făceau parte „... toată țara, boiarii mari și mici, și roșii

¹¹ Nicolae Iorga îi spune „răscoala seimenilor” (*Răscoala seimenilor împotriva lui Matei Basarab*, București, 1910), și tot așa și Lidia Demeny & L. Demeny & Nicolae Stoicescu (*Răscoala seimenilor sau răscoală populară?*, București, Ed. Științifică, 1968). Alexandru V. Boldur o numește „răscoala slujitorilor” (*Adunările de stări sociale...*, ed. cit.). În monografia lui de după schimbarea de regim, Nicolae Stoicescu, *Constantin Șerban*, București, Ed. Militară, 1990, se ferește să mai desemneze cu un nume specific răscoala respectivă, desemnându-i, totuși, pe seimeni drept principalii ei protagoniști. Florin Epure, *Ctitoriile lui Matei Basarab din Oltenia*, București, Ed. Rao, 2014, p. 22 o numește „marea răscoală a seimenilor, dorobanților și roșiorilor”, adăugând că acestora „li s-au alăturat țărănimea și populația nevoiașă din București”.

¹² N. Iorga, „Valoarea națională a lui Constantin Vodă Brâncoveanul”, în *Sfaturi pe întunec, I*, ed. de Valeriu și Sanda Râpeanu, București, Ed. Minerva, 1996, p. 98.

¹³ Pavel Chihaia, *Opera omnia VIII: Țara Românească între Bizanț și Occident*, ed. cit., pp. 232–233.

și mazălii și toți slujitorii”. Fapt grăitor, cu acel prilej acolo s-a decis expulzarea grecilor din țară. Înainte de confruntarea cu Matei aga, venit să îl alunge din scaun, domnitorul a convocat în satul Prisiceani o adunare a Sfatului, la care au participat, alături de boieri, și slujitorii. După adunare, domnitorul a dat lefi dorobanților, stimulându-le astfel fidelitatea și bunăvoința. El a câștigat, datorită acestei abordări, bătălia împotriva lui Matei. Când i-a sosit vremea, victoria agăi Matei de la Plumbuita s-a datorat și faptului că de partea lui au fost călărași, roși și dorobanți. Iar pentru a primi domnia, același agă din Brâncoveni – care avea să își spună și Basarab – a trimis la Istanbul, împreună cu Soliman-aga imbrohorul, mulți boieri mari și mici, pe mitropolitul Grigorie, pe episcopul Teofil, și roși, călărași, dorobanți (deci slujitori) și preoți, spre a dovedi că era dorit de categoriile reprezentative ale țării legale: clerul și militarii; drept aceea a și fost numit în scaun¹⁴.

Către sfârșitul domniei mateine a izbucnit însă o nouă revoltă a slujitorilor, după spusele cronicarului „nebunia dorobanților, siimenilor și altor slujitori”. Dorobanții erau români de-ai locului, seimenii erau străini angajați cu soldă; dar și dintre aceștia din urmă, majoritatea erau căsătoriti în Țara Românească, împământeniți. Pe lângă solicitarea de lefi către voievod, manifestările de protest au vizat și persoana acestuia, invitat acum imperativ să se călugărească, deci să părăsească tronul, datorită, pasămite, bolilor sale și a vârstei, dar, de fapt, din motive de contestare a capacității lui de a mai gestiona cu succes treburile statului. Ghinea vistierul și Radu armașul au fost uciși, ca sfinctici ce l-ar fi împiedicat pe domnitor să plătească lefurile. O altă victimă a fost boierul Socol Cornățeanul.

Revolta împotriva marilor boieri i-a speriat pe reprezentanții înaltei aristocrații muntenesci. După Alexandru V. Boldur, „Această revoltă este un semn al vremii noi, o manifestare a forței unui strat social nou, care a ieșit la suprafața vieții publice și a pretins participare la putere”¹⁵.

La moartea lui Matei Basarab, noul domn, Constantin Șerban (1654–1658, mai – iunie 1660) a fost ales de boierii țării, împreună cu mitropolitul Ignatie, cu toată curtea și cu toți slujitorii. Participarea slujitorimii la alegerea domnitorului cel nou marca importanța pe care categoria o dobândise în acel moment în ansamblul vieții publice din Țara Românească. Spre a slăbi forța de presiune și influența acestei categorii, Constantin Șerban a vrut să renunțe la seimenii sârbi. Decizia a luat-o cu „toți iuzbașii, ciaușii, ciaușii dorobanților și alți căpitani și iuzbași de slujitori”.

Cu toate acestea, în februarie 1655 a izbucnit o nouă răscoală, dorobanții și seimenii ridicându-se împotriva deciziei boierilor pe motiv că ei l-ar fi determinat pe voievod să decidă astfel. Domnitorul a fost batjocorit, iar dintre boieri,

¹⁴ Alexandru V. Boldur, *op. cit.*, p. 41–44 le trece în revistă și le analizează.

¹⁵ *Ibidem*, p. 45.

mulți au fost uciși. Se pare că se avansa către regimul unei domnii cu autoritate controlată, de tipul guvernărilor constituționale, asupra temeiurilor legale ale căreia nu se poate spune nimic, deoarece lipsesc documentele revelatoare și ceea ce se știe provine de sub pana unor reprezentanți ai boierimii nereformatoare¹⁶.

La orașe mai ales mișcarea a avut un pronunțat caracter anticlerical. Au fost atacate și prădate biserici și mănăstiri, răsculații jefuind odăjdiile, potirele, cărțile din locașele sfinte și vânzându-le prin târg, brutalizându-i pe preoți, arzând icoanele pentru a extrage aurul pe care în conțineau și „pen prestoale căuta de găsia moaște sfinte și le lepăda, zicând că sînt farmece”¹⁷. Această ultimă trăsătură, denunțarea moaștelor ca elemente folosite în ritualuri magice, alături de golirea bisericilor și a mănăstirilor de inventarul lor ritualic, indică o orientare de tip protestant în gândirea și în acțiunea răsculaților din mediul citadin și o radicalizare confesională. Ea poate fi explorată în raport cu eventualele influențe dinspre Reforma din Transilvania învecinată, chiar dacă principele ardelean a contribuit la reprimarea mișcării, în loc să fie solidar cu tenta ei reformatoare în plan religios. Faptul că spectrul orientalizării și al islamizării țării nu a mai speriat îndeajuns pe răsculați încât ei să rămână solidari cu biserica strămoșească, reacția fără egal față de oamenii în sutană și de locașurile pe care aceștia le populau este fără precedent și indică schimbarea profundă de mentalitate, datorată percepției bisericii ca aliată a marii boierimi și a autoritarismului domnesc. Toate aceste tendințe vădesc prăpastia creată între vechile structuri dominante din societatea românească, de tip feudal, pe de o parte, și noile tendințe, vădite inclusiv în trecerea la utilizarea limbii române în biserică și în cancelaria domnească, pe de alta.

¹⁶ *Letopisețul Cantacuzinesc*. Răsculații „... batjocoriră pre domnul lor [= Constantin Șerban – n. O.P.], suduindu-l în tot chipul și-i da cu lămne la ochi și-l purta val, cum era mai rău. Nu avea putere din domniia lui cât ar fi o cirtă [= un fleac]. Numai ce căuta cu ochii ca un dobitoc [= animal], și la unii, și la alții. Ei singuri intra în cămară [= tezaur] de-și lua lefi. Când venea niscare soli de undeva, ei să punea în poartă de-i oprea, și de frica lor, întâi își da solii la dănșii. Și alte batjocuri făcea domnu-său”. Cu alte cuvinte, răsculații îi agitau domnitorului pari sau prăjine amenințătoare pe sub ochi, îl înjuriau în cele mai felurite moduri, și îl duceau de ici, colo, fără direcție. Autoritatea domniei se diminuase până la a nu mai conta. Dezorientat, voievodul privea, când către unii, când către alții, fără să mai poată spune ceva, fără ca vorba lui să mai conteze, de parcă ar fi fost un biet animal. Răsculații pătrundeau singuri în încăperea tezaurului, oferindu-și soldele și lefurile fără vreo aprobare superioară, din partea lui Constantin Șerban sau a vreunor înalți boieri. Tot ei decideau și politica externă, cenzurând soliile străine și interesându-se de conținutul lor înainte de a le da drumul către voievod.

Dincolo de expresivitatea textului se înțelege că autorul lui este un boier căruia îi scapă natura radicală a schimbării, trecerea pe cale violentă și prin protest fățiș la o monarhie de tip constituțional, controlată de reprezentanții categoriilor răsculate (seimenii, dorobanții, roși și alte categorii de slujitori).

¹⁷ Nicolae Stoicescu, *Constantin Șerban, ed. cit.*, p. 35. Citat după *Letopisețul Cantacuzinesc*.

În fața acestei situații, Constantin Șerban a apelat la ajutor străin. Principele Transilvaniei, Gheorghe al II-lea Rákóczy, și domnitorul Moldovei, Gheorghe Ștefan, au trimis oștiri în ajutor, în timp ce Constantin Șerban însuși a fugit la pașa de Dârstor.

Rămași fără domn, slujitorii l-au înălțat la domnie pe Hrizea, fiul lui Dumitrașcu din Bogdănei, conferindu-i la Gherghița însemnele oficiale ale noii lui demnități. Răsculații au fost însă înfrânți de oștile transilvane la Șoplea (26 iunie 1655). Trei zile mai târziu, revenind din exil, Constantin Șerban s-a întâlnit cu Rákóczy și cu Gheorghe Ștefan, în timp ce Hrizea fugea spre Brăila. Și, pe când execuțiile în rândul foștilor revoltați, acum învinși, își urmau cursul, pașa Siavuș l-a prins pe Hrizea și l-a trimis „la ungurii din Târgoviște”, care l-au dus mai apoi în Transilvania¹⁸.

Alexandru V. Boldur are dreptate încercând să explice din punct de vedere social evenimentele: „După cum în Polonia se evidențiază predominanța politică a nobilimii mici (șleahța), după cum în Ungaria se constată o creștere considerabilă a rolului jucat de nobilimea mică, în țările române o misiune asemănătoare ar fi putut să revină unui amestec dintre boierimea mică (de exemplu, roși și curteni) și slujitorime...”¹⁹. După cum s-a putut întrevădea însă, explicația aceasta nu epuizează complexitatea tendințelor de schimbare din societatea românească a momentului, căci nu pune în lumină și anticlericalismul de tip protestant afirmat cu acest prilej în rândul răsculaților.

În pofida victoriei și a jurămintelor de credință, curând 2.000 de slujitori s-au revoltat din nou, semn că seisme sociale erau mai adânci decât s-a presupus atunci când s-a văzut în ele o simplă dinamică oportunistă și doar o dorință de asigurare a plăților către revoltați. Dacă nici măcar represiunea dinainte nu a putut stinge elanurile slujitorilor este semn că acestea veneau dintr-o pornire mai temeinică înspre schimbare a statutului slujitorilor și de reformare a societății. Prevenit însă, Constantin Șerban i-a înfrânt într-o bătălie la Călugăreni. O parte dintre învinși s-au salvat, trecând Dunărea la turci, în timp ce foștii lor comilitoni erau executați.

Uneltirile celor refugiați în Turcia l-au scos, în cele din urmă, pe Constantin Șerban din domnie, în locul lui fiind instalat pe tronul Țării Românești Mihnea al III-lea Radu (1658–1659). Acesta, dușman al boierilor, împărtășea poziții ideologice și atitudini de principiu consonante cu cele ale categoriilor insurgente. Totodată, el voia să imprime și o altă direcție politicii externe a țării și se baza tocmai pe slujitori în pregătirea unui război contra dominatorilor turci.

Răzvrătirea slujitorilor din Țara Românească dintre 1653 și 1658, dar continuând și prin ajungerea pe tronul țării a unui voievod ce părea exponentul

¹⁸ *Ibidem*, pp. 46–48.

¹⁹ *Ibidem*, p. 48.

categoriilor nemulțumite (Mihnea al III-lea Radu), cunoscând reveniri și etape, răbufniri endemice, nu a avut coerența, anvergura și urmările înregistrate de ridicarea la luptă a micii nobilimi și a unor straturi ale burgheziei din Anglia dintre anii 1642–1649 și a diferit de Frondele franceze (1648–1653). Ea a fost aproape coincidentă cronologic cu aceste mari ridicări împotriva ordinii feudale de până atunci și a fisurat, întrucâtva, regimul de stări așa cum îl stabilizase domnia de circa două decenii a lui Matei Basarab. Ridicarea la luptă a slujitorilor a decimat vechea boierime și a deschis drum, prin însuși acest fapt, unor categorii de boieri pentru care anterior fusese mai greu și mai strict filtrat accesul pe cele mai înalte trepte ale societății din Țara Românească. De acum înainte regulile jocului deveneau întrucâtva altele, modificate nu numai de dominația turcească tot mai apăsătoare, ci și de mutațiile interne marcate de ascensiunea treptată a slujitorimii²⁰.

De la boierie la dinastie

Deși încă din a doua parte a sec. al XVI-lea principiul dinastic al urcării pe tron fusese modificat, atât datorită intruziunii turcești în decidera celui venit să guverneze, cât și prin rămânerea treptată fără urmași direcți a ramurilor dinastiei Basarabilor, soluția provizorie fusese recursul la genealogii fabricate pe seama competitorilor. Așa pare să fi ajuns Mihai Viteazul să fie legitimat de prezumtiva lui descendență din Pătrașcu cel Bun – după modelul lui Neagoe Basarab, boier oltean din clanul Craioveștilor care s-a pretins însă fiu de voievod, el însuși, încă la începutul sec. al XVI-lea – și tot așa a fost ales și Matei Basarab însuși, ca

²⁰ Această ascensiune, încă insuficient studiată și cunoscută, a continuat în perioada următoare, beneficiarii ei având un rol tot mai accentuat în istoria românească. De aceea, nu trebuie să mire faptul că, după cum constata sociologul Marius Lazăr în *Paradoxuri ale modernizării. Elemente pentru o sociologie a elitelor culturale românești* (Cluj-Napoca, Ed. Limes, 2002), opoziția esențială din Regatul Român – deci după 1881 – nu a fost cea dintre moșierime și burghezie, cum s-ar fi putut crede, ci aceea dintre moșierime și... birocrăția de stat. Întreaga noastră modernitate rămâne dependentă de resursele administrative pe care statul le-a pus la dispoziție. De aici și etatismul recurent din viața noastră publică, până azi.

^{Un} alt element esențial pe care sociologul îl aducea în discuție era „rolul de placă turnantă a politicii românești jucat de categoriile mijlocii intelectuale la jumătatea secolului al XIX-lea. Ele furnizau o masă electorală substanțială și se constituiau în același timp în eficienți agenți electorali și medium-uri de opinie publică. Preoții, practicanții profesiunilor liberale și profesorii de liceu și colegiu, ca și pensionarii de stat sau ofițerii în retragere...” (p. 103). În fapt, dedicându-se altei perioade din modernitatea românească, Marius Lazăr furniza o cunoaștere a istoriei sociale de după ieșirea din fanariotism și unificarea statală din 1859, ca și de după dobândirea independenței statale și ridicarea la rangul de regat a României. În noua etapă, pătura modelatoare, energică și novatoare din societatea românească se dovedea cea care structura statul, ocupând funcțiile din cadrul instituțiilor acestuia. Categoriile profesionale enumerate erau, de fapt, atât în viața civilă, cât și în cea militară, urmașe ale slujitorimii de odinioară.

descendent colateral, pe linie maternă, din aceeași familie domnească²¹. Acești domnitori erau însă, de bine, de rău, desprinși din rândul boierimii de țară (chit că Mihai Viteazul l-a avut ca tată pe grecul Iani).

Cu timpul însă au început să urce pe tron boieri provenind din turcocrăție. Sprijinul oferit beizadelei Grigore Ghica, (fiul lui Gheorghe Ghica, strămutat de pe tronul Moldovei pe cel al Țării Românești în 20 noiembrie 1659 și rămas aici aproape un an, până în 1 septembrie 1660) de șeful clanului boierilor Cantacuzini, postelnicul Constantin Cantacuzino, putea avea, printre alte cauze, și pe aceea că astfel precedentul unui voievod al Țării Românești venit din Balcani (Ghiculeștii erau albanezi) croia drum unei eventuale urcări pe tron, a altui blacanic; bunăoară, a unuia dintre Cantacuzinești²². În orice caz, fiii lui Constantin Cantacuzino erau toți, nepoții de fiică ai domnitorului Radu Șerban.

Interesul pentru o partidă matrimonială ilustră trebuie să fi prevalat asupra altor motivații în alegerea ca soție a descendentei directe a lui Radu Șerban de către boierul grec împământenit pentru totdeauna. Dacă va fi gândit astfel, cum este foarte probabil că s-a întâmplat, postelnicul nu s-a înșelat. Fiul lui mai mare, Șerban, urma să devină el însuși domnitor destul de curând după moartea violentă a tatălui, în pofida prigoanei momentane împotriva lui.

Astfel, el deschidea drum altor membri ai familiei (nepotului – longeviv ca voievod – Constantin Brâncoveanu, 1688–1714; lui Ștefan, fiul fratelui său cărturar, Constantin stolnicul, pentru scurta domnie dintre 1714–1716). Pentru asemenea planuri, „În timpul luptei dintre partidele boierești, Constantin Cantacuzino și partizanii lui au căutat sprijinul căpitanilor și slujitorilor, îndemnându-i la pără împotriva lui Grigore Ghica (1660–1664), dar n-au reușit”²³. În acel moment, o alianță între marele boier muntean și liderii slujitorimii nu a fost cu putință. Replica dușmanilor cantacuzinului nu a întârziat, cu mijloace complotiste (păre și mărturii mincinoase), iar marele boier a sfârșit executat.

²¹ Constantin Rezachevici, „Cum a apărut numele dinastic Basarab și când l-a adoptat Matei Vodă”, în *Analele Universității din Craiova*, seria Istorie, an. X, 2005, nr. 10, pp. 7–29.

²² Ulterior, soluția levantină a fost experimentată de turci în Țara Românească și prin așezarea în scaun a lui Radu Leon (11/ 22 februarie 1664–3/ 13 martie 1669), „vânzătorul de scoici”. Deși autodeclarat fiu al lui Leon Tomșa, el era de fapt grec din Istanbul. Drept urmare, „A numit în dregătorii numeroși greci, intrând în conflict cu marile grupări boierești, Cantacuzinii și Leurdenii, care au inițiat o mișcare de îndepărtare a sa în decembrie 1668. La presiunea lor, domnul a emis, în 9/ 19 decembrie 1668, un hrisov prin care stabilea îndepărtarea grecilor neîmpământenți din Sfatul Domnesc. Boierii pământeni au trimis o delegație formată din 200 de oameni la sultan, aflat în Thessalia, la începutul anului 1669, care i-a prezentat răutățile domnului și ale protejaților săi. În urma plângerii, Radu Leon a fost mazilit”.

²³ Alexandru V. Boldur, *op. cit.*, p. 50.

Într-o astfel de competiție pentru puterea cea mai înaltă din stat, care – datorită autorității tot mai intruzive a Istanbulului, a schimbării raportului dintre vechii boieri și cei de stil nou (levantin), ca și a tumultului slujitorilor și al seimenilor – înlesnea acum mai mult decât înainte accesul „străinilor” de origine la domnia Țării Românești, scrierea unui letopiseț partizan pe seama membrilor familiei Cantacuzino²⁴ însemna și pregătirea unui instrument argumentativ și legitimant pe seama viitoarei ascensiuni a vreunui membru al clanului la demnitatea princiară.

Chiar de-ar fi fost numai pentru a da un temei istoric mai profund menținerii Cantacuzinilor printre sfetnicii de prima mână ai țării, nu și menită să îi discrediteze pe adversarii Cantacuzinilor, cum s-a întâmplat, și tot ar fi fost de primă și urgentă necesitate scrierea acestei cronici. Drept care, selectându-se un autor din anturajul apropiaților, s-a trecut la compilarea și la completarea ei...

Ținând seama de toate aspirațiile și de contextul avute în vedere mai sus, pare credibil ca prima formă a *Letopisețului Cantacuzinesc* să fi fost socotită o necesitate imperioasă într-un moment istoric când încă postelnicul Cantacuzino, capul familiei, se afla pe culmile succesului și când raporturile lui cu domnitorul Grigore I Ghica erau mai curând de tutelă și de patronaj (sau, cel puțin, de maximă influență). Survenită năpraznic, moartea postelnicului va fi imprimat însă travaliului de elaborare a letopisețului, în parte, un nou curs: accentuarea polemică mai puternică la adresa inamicilor politici. Dacă nu a fost, deci, început, cum se poate crede, înainte de executarea postelnicului, letopisețul a fost, însă, plănuț, cu mare probabilitate, încă din timpul vieții acestuia. Scrierea lui în prima sa formă a avut însă loc după căderea din demnitatea de frunte a Țării Românești a lui Grigore I Ghica și înlocuirea lui cu Radu Leon; un răgaz mai tihnit întrucâtva, prielnic muncii de istoriograf la care se angajase anonimul cantacuzinesc.

Ce anume a făcut însă ca peste aproximativ două decenii *Letopisețul Cantacuzinesc* să fie rescris de la un capăt la altul? Fără îndoială că insatisfacția față de cea dintâi versiune a lui. Această nemulțumire s-a manifestat în perioada 1688–1690, adică la sfârșitul domniei lui Șerban Cantacuzino (6 ianuarie 1679–29 octombrie/ 8 noiembrie 1688) și la începutul celei a nepotului lui, Constantin Brâncoveanu (1688–15/26 august 1714). Ea putea însemna dorința de a amplifica lucrarea sau de a se renunța la maniera expeditivă în care a fost ea redactată inițial. Dar putea însemna și dorința de a-i adăuga părți consistente, care să îl împlinească mai mult și să îl ajusteze mai aproape de textul ideal imaginat de comanditar ca mai adecvat.

²⁴ Pavel Chihai, *Opera omnia VII:: Învățăături și mituri în Țara Românească*, ed.cit., p. 222: În cronica scrisă pentru clanul Cantacuzinilor în jurul lui 1665 „... nu constatăm procesul de «cantacuzinare» de mai târziu...”.

Nu trebuie uitat că între momentul scrierii celui dintâi *Letopiseț cantacuzinesc* și cel de-acum, când se trecea la reluarea de la un capăt la altul a conceperii și a redactării lui, unul dintre boierii cantacuzini – Șerban Cantacuzino – devenise nu numai șeful clanului, ci și domnitor al Țării Românești. Fosta cronică boierească partizană era chemată acum să reflecte punctul de vedere al dinăștilor cantacuzini. Căci, indiferent dacă noul *Letopiseț Cantacuzinesc*, cel completat de Stoica Ludescu, era dus la împlinire din porunca lui Șerban Cantacuzino ori din cea a succesorului său, nepotul Constantin Brâncoveanu – cantacuzin, el însuși, pe linie maternă, fiul Stancăi, fiică a fostului postelnic, Constantin –, tot despre un dinast din aceeași familie era vorba.

Din acest unghi, *Letopisețul Cantacuzinesc* în a doua lui formă trebuia să fie – și a și devenit – cântecul triumfal al reușitei partidei Cantacuzineștilor ce urcaseră până pe tronul Țării Românești, fondând o dinastie proprie. Acest lucru nu se putea spune însă și despre prima formă, mai expeditivă și mai timpurie, pe când clanul boieresc respectiv traversa momente de indecizie, între cumpene politice și etape de acalmie prosperă.

Dar se cere încă o precizare: ramura Șerban Cantacuzino – Constantin Brâncoveanu nu epuiza interesele tuturor cantacuzinilor. Încă din vremea postelnicului, o rudă a acestuia se numărase printre cei care îl părăseră domnitorului pentru trădare, cauzându-i marelui boier moartea. Nici în generația fiilor șefia lui Șerban printre Cantacuzini nu a rămas necontestată.

O cronică dinastică

Pentru a se înțelege mai exact în ce fel de ambianță s-a născut textul cronicii trebuie invocată atmosfera din casele boierilor Cantacuzini. În această privință este grăitor un fragment din evocarea din 1718 a florentinului Anton Maria del Chiaro: „... am văzut un tânăr servitor din casa Cantacuzinilor care deprinsese atât de bine desenul, că lucrările sale păreau clișee în aramă [= gravuri – *n. O.P.*]”²⁵. Acolo unde desenul se bucura de condiții bune de manifestare și era prețuit, scrisul istoric nu avea cum să fie mai puțin bine privit.

În ce-l privește pe Șerban Vodă, portretul lui în viziunea lui Anton Maria del Chiaro este contrastant, dar viu și sugestiv. Deși iute la mânie, domnitorul „... nu

²⁵ Anton-Maria Del Chiaro, *Revoluțiile Valahiei*, trad. de S. Cris-Cristian, Iași, Ed. Viața Românească, 1929, p. 15. Următorul exemplu s-ar putea referi tot la oamenii de casă ai Cantacuzinilor, dar textul nu este suficient de clar. „Un altul, fratele unui negustor cunoscut în Veneția, din acei ce importă aici mărfuri din Valahia, a copiat atât de bine unele picturi bisericești din Veneția, că întorcându-se în țară, a pictat diverse icoane, între care pe sfântul Francisc îngenunchiat, primind stigmatizarea, care se poate vedea pe altarul bisericii catolice din Târgoviște

condamna la moarte fără judecata Divanului și fără consimțământul boierilor”²⁶, fiind deci nu un temperamental sanguinar fără limite, ci un om care, în pofida impulsivității sale, respecta legile și procedurile legale. În rest, portretul autorului italian este eminamente pozitiv și vorbește despre un om cu o largă viziune și educație. „Era un om vesel și civilizat și iubitor de străini, pentru cari era foarte generos. Întreținea și încuraja talentele și artele frumoase. Ajuta pe dascălii de limba greacă, la care fiii de boieri învățau gramatica, retorica și filozofia. [...] În general faptele sale erau călăuzite de idei generoase”²⁷.

Dimitrie Cantemir își amintea târziu – pe când scria *Vita Constantini Cantemyrii, cognomeno Senis, Moldaviae principis* (1714–1716) – despre cel care urma să îi fie socru, pe care îl întâmpinase la o leghe de Iași, pe când era copil, probabil în 1685. În portretul pe care i-l face întră atât laude politice pentru orientarea lui decis, chiar visceral, antiotomană, cât și observarea manierelor elegante, a felului său afectiv și plin de tact de a fi față de micul prinț moștenitor al Moldovei. Lui Șerban Cantacuzino „îi făcea silă până și mirosul de turc” („*Serbanus, cui ipse odor turcicus contrarius erat...*”). Totodată, „... cugeta împotriva turcilor lucruri mărețe și vrednice de un domn creștin...” („*magna enim et christiano principe digna contra turcas meditabatur*”). Domnitorul Țării Românești „îl sărută într-o drăgăstoasă îmbrățișare” („*gratioso amplexu Demetrium osculatus...*”) pe copilul Dimitrie și îi dă vești îmbucurătoare despre victoria tatălui său contra leșilor „pe lângă alte mieroase închinăciuni” („*inter alia civilia complementa...*”). Îl laudă apoi pe tânărul beizadea „în care, bagă el de seamă, au început a luci tot atâtea semne ale firii lui alese, cât și nădejde a părinteștii faime” („*In quo non minus indolis specimina, quam paternae famae spem illucescere se observare*”). „Mai adăuga chiar că ginere îi va fi numai el, pe care acum trei ani, înainte de a fi primit domnia, părintele său l-a legat că se va însura cu fiica lui” („*Addebat etiam quod omnino hic ille erit gener illius, quem parens, antequam principatum acciperet, tribus ante annis, illius filiam ducendam promiserat*”). Când încalecă din nou, spre a se îndrepta către orașul de reședință domnească, și a campa, Șerban Cantacuzino îl pune pe Dimitrie, în semn de cinstire și de mare bunăvoință, în dreapta lui, deși acesta se împotrivise, socotind că nu i se cădea o asemenea onoare („... *Demetrium (licet renitentem) a dextris accipit*”)²⁸. Evocarea lui Cantemir beneficiază de creditul acordabil unei mărturii directe și, totodată, are avantajul că reproduce detaliat gesticulația voievodului într-un mic episod ceremonial, dându-i viață. Ea contrastează cu celălalt chip al voievodului muntean care se încruntă și țipă, spre a-l intimida pe emisarul sultanului, și care pare, la drept

²⁶ Anton-Maria Del Chiaro, *Revoluțiile Valahiei*, ed. cit., p. 37. Lucrarea a fost scrisă în 1718.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Dimitrie Cantemir, *Opere. Viața lui Constantin Cantemir*, ed. de Radu Albala, București, Ed. Minerva, 1973, pp. 86–87.

vorbind, un exercițiu magistral de actorie diplomatică, dacă prin diplomație nu se înțeleg doar surâsurile și vorbele de spirit, ci și actele de presiune psihologică.

Un domnitor ca Șerban Cantacuzino este de crezut că avea cel mai mare interes – și mijloacele – de a relua, de la altitudinea scaunului domnesc pe care îl ocupa, cronica țării, tratând-o mai amplu, dar tot ca pe o cronică de familie, o scriere istorică dinastică, de-acum.

Când Brâncoveanu i-a succedat, el a pus de s-au scris mai multe cronici ale propriei domnii, diferite ca spirit și ca tendință de *Letopiseșul Cantacuzinesc* și care îl celebrau doar pe el însuși. Este posibil, deci, de aceea, ca noua versiune, amplificată, a letopiseșului să fi fost așternută pe hârtie la solicitarea domnitorului Șerban Cantacuzino, patron cultural renumit mai ales prin *Biblia de la București* (1688)²⁹.

În sprijinul acestei ipoteze pare să vină și consemnarea stolnicului Constantin Cantacuzino din răspunsul epistolar, trimis în 1694, contelui Luigi Ferdinando Marsigli că Elena Cantacuzino, fiica domnitorului Radu Șerban, soția tatălui celui care scria, mamă a epistolierului – dar, totodată, și mama voievodului în scaun, Șerban Cantacuzino – făcea parte din „... boierimea cea mai de seamă și mai valoroasă Drăghici Mărgineanul, care era mare dresor de cai, și cu Radul Negrul au coborât și au ocupat aceste locuri și provincii, gonindu-i pe barbari...” (din „... prima nobilitate e valorosi Merginiani Dracic, che era gran cavallerizzo del Negrul e con l'intesso Radul Negrul discenderono et occuparono questi luoghi e provintia, scacciando i barbari...”)³⁰. Afirmția fratelui cărturar al domnitorului în scaun că, după mamă, Cantacuzinii se trag din prima aristocrație

²⁹ Dan Horia Mazilu propune o altă dată, ceva mai târzie, și nu discută despre etapele alcătuirii cronicii: „*Istoria Țării Rumânești de când au descălecat pravoslavnicii creștini*, [este o – n. O.P.] scriere alcătuită verosimil după anul 1690, păstrată în câteva variante...” („Cronicarii munteni”, în *Cronicarii munteni*, ed. de Anatol Ghermanschi, București, Ed. Militară, 1988, p. XIX).

³⁰ Apud Pavel Chihai, *Opera omnia*. VII, ed. cit., p. 224. „Gran cavallerizzo” înseamnă textual mare maestru în echitație, dar este probabil că stolnicul încerca să găsească un corespondent pentru titlul de mare comis. Comisul avea în grijă sa caii și grajdurile domnești. Se numea astfel de la cuvântul latin „comes” (= însoțitor, care face parte din suita cuiva), de la care provine și termenul de conte în Occident. În Țara Românească a fost menționat abia la 1415, la peste un secol și ceva de la descălecatul atribuit lui Negru Vodă. Se prea poate ca stolnicul Cantacuzino să fi avut în minte și echivalarea comisului cu un conte pentru a-i da lui Marsigli o idee despre importanța și rangul nobiliar pe care pretinsul său strămoș le-ar fi deținut în anturajul descălecătorului. În treacăt fie spus, această versiune asupra descălecatului diferă de cele transmise de cronicile țării păstrate până astăzi – inclusiv, desigur, de *Letopiseșul Cantacuzinesc* – și pare să fi fost urmarea cea mai plauzibilă și verosimilă la finalul (așa cum îl știm) al *Istoriei Țării Rumânești* atribuită stolnicului, care se încheie cu fraza: „Unde dar Ardealul încunjurat de munți fiind și loc ca acela tare de a să putea apăra în toată vremea de trebuință fiind, plin de oameni era. Iar de când și acoloa osebită domnie iarăși s-au așezat, de la Topeltin istoric, pre larg va putea neștine afla, de unde și Radul vodă Negru aici în țară au pogorât, precum létopiseșele cele de obște arată”. De

a țării, cea venită la sud de Carpați odată cu întemeietorul mitic, avându-l ca strămoș de Drăghici – Mărgineanu (sau cel venit din Mărginime[a Sibiului]?) – arată că în familia boierilor Cantacuzini, la acea dată, mitul descălecatului lui Negru Vodă (socotit Radu Negru) nu era doar creditat, ci se împletea chiar cu genealogia familiei. Faptul justifică, prin dorința cantacuzinească de a-și demonstra drepturile și legitimitatea domniei prin vechimea stirpei și prin continuitatea acesteia, interesul față de reconstituirea istoriei țării și a statului într-o versiune partizană.

Oricum s-au petrecut lucrurile, rămâne un fapt că între 1678 și ianuarie 1716, vreme de aproape patru decenii, pe tronul Țării Românești s-au succedat numai domnitori cantacuzini (Șerban Vodă, Constantin Brâncoveanu și Ștefan Cantacuzino) și că în timpul lor istoriografia a cunoscut o mare dezvoltare. Căci, pe lângă redacțiile succesive ale *Letopiseșului Cantacuzinesc*, și pe lângă cronicile brâncovenești, se cuvine amintit aici că primul text istoriografic modern pare să fi fost scris, în Țara Românească, tot pe atunci, de către unul dintre fiii postelnicului Constantin: stolnicul Constantin Cantacuzino, autorul unor scrisori către generalul austriac Heissler care conțineau și referințe istorice, preocupat – conform propriei lui mărturisiri epistolare – să compună el însuși o cronică a țării și propus de mulți cercetători, chiar dacă nu de toți, ca autor al *Istoriei Țării Românești dintru început* (apărută în 1716, după executarea stolnicului și a fiului acestuia Ștefan de către turci).

Acest istoric modern a produs, de altfel, în mod cert, o listă a domnitorilor, un *Catalogo di principi...*, la cererea generalului Luigi Ferdinando Marsigli. Tot militarului austriac, același îi mărturisea: „... ceea ce cere domnia ta necesită mult timp și multă osteneală, pe care eu, după putință, o fac, în limba română, ca să lămuresc istoria acestei țări, dar până acum nu am isprăvit”³¹. Lista principilor, mențiunea despre descălecatul lui Radu Negru într-o cromatică dinastică specific cantacuzină (pomenirea strămoșului ipotetic Drăghici Mărgineanu), ca și mărturisirea expresă a stolnicului cu privire la interesul lui științific și critic față de trecutul țării arată că el lucra la o scriere de tip cronicăresc diferită de *Letopiseșul cantacuzinesc* păstrat până astăzi și fără o confirmare în textul *Istoriei Țării Românești* atribuită de N. Iorga lui. Fie, deci, atribuirea *Istoriei...* nu este întemeiată – așa cum a argumentat filologul N.A. Ursu –, fie ea reprezintă un stadiu superior al proiectului inițial care era prea apropiat încă, pentru gusturile și nivelul cărturăresc al unui fost student la Padova, de cronică țării scrisă în felul tradițional al medievalilor și al primilor cronicari moderni. Căci pe aceasta din urmă stolnicul nu o prețuia, dacă este să fie tot el socotit, pe mai departe, autorul

altfel, Constantin Cantacuzino mărturisea, cam tot pe atunci, corespondentului său italian, că lucra la o scriere istorică referitoare la trecutul țării sale.

³¹ Apud Dan Horia Mazilu, „Cronicarii munteni”, în *Cronicari munteni*, loc. cit., p. XIV.

Istoriei Țării Românești, pentru acolo se spune despre letopiseșul Țării Românești „... că acela ce l-au făcut, den neștiință să vede să-l fie scris, sau den negrijuire, doar căci atâta iaste de netocmit, de încurcat și de scurt, cât mai multă turburare și mirare dă celui ce cetește, decât a ști cevași adevăr dintr-însul”³².

Bibliografie

Surse editate. Lucrări generale și speciale

- Andreescu, Ștefan, *Istoria românilor: cronicari, misionari, ctitori (sec. XV–XVII)*, ed. a II-a, Cluj-Napoca, 2007.
- Anton-Maria Del Chiaro, *Revoluțiile Valahiei*, trad. de S. Cris-Cristian, Iași, Ed. Viața Românească, 1929.
- Boldur, Alexandru V., *Adunările de stări sociale în istoria Moldovei și a Țării Românești. Sfatul Mare de Obște*, București, Ed. Albatros, 2001.
- Brătianu, Gh. I., *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în principatele române*, București, Ed. Enciclopedică, 1995.
- Brătianu, Gh. I., *Adunările de stări în Europa și în țările române în evul mediu*, București, Ed. Enciclopedică, 1996.
- Cantacuzino, Constantin, *Istoria Țării Românești*, Editura Minerva, București, 1984.
- Cantemir, Dimitrie, *Opere. Viața lui Constantin Cantemir*, ed. de Radu Albala, București, Ed. Minerva, 1973.
- Chihaiia, Pavel, *Opera omnia VII: Învățăture și mituri în Țara Românească*, Constanța, Ed. Ex Ponto, 2010.
- „Cronica Bălenilor”, în Dan Horia Mazilu (ed.), *Cronicari munteni*, București, Ed. Fundației Naționale pentru Știință și Artă & Ed. Univers Enciclopedic, 2004.
- Grecescu, C., Simonescu, D., „Introducere”, în *Istoria Țării Românești. 1290–1690. Letopiseșul Cantacuzinesc*, București, Ed. Academiei, 1960.
- Iorga, Nicolae, „Valoarea națională a lui Constantin Vodă Brâncoveanu”, în *Sfaturi pe întunec*, I, ed. de Valeriu și Sanda Râpeanu, București, Ed. Minerva, 1996.
- Lazăr, Marius, *Paradoxuri ale modernizării. Elemente pentru o sociologie a elitelor culturale românești*, Ed. Limes, Cluj-Napoca, 2002.
- Onu, Liviu, *România literară*, V, 1972.
- Onu, Liviu, „Date noi cu privire la Stoica Ludescu. Din nou problema paternității Letopiseșului Cantacuzinesc”, în *Limba Română*, an. XXI, 1972.
- Rezachevici, Constantin, „Cum a apărut numele dinastic Basarab și când l-a adoptat Matei Vodă”, în *Analele Universității din Craiova*, seria Istorie, an X, 2005.
- Stoicescu, Nicolae, *Constantin Șerban*, Editura Militară, 1910.
- Velciu, D., *Cronicarul Radu Popescu*, București, Ed. Minerva, 1987.

³² Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Românești*, Editura Minerva, București, 1984.